

Strijden om erkenning

Een actuele sociologie van slachtofferschap

Hans Boutellier*

*Bijzonder hoogleraar Polarisation en maatschappelijke veerkracht aan de Vrije Universiteit. Dit artikel is gebaseerd op *Het nieuwe Westen. De identitaire strijd om de sociale verbeelding* (Van Gennep, 2021).

1 In kort bestek

In de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstond de publieke aandacht voor het slachtoffer van criminaliteit. Dat was niet toevallig. Het slachtoffer werd na een periode van secularisering (het einde van de grote verhalen) scherprechter in morele zaken - in plaats van de spreekwoordelijke pastoor. Als zodanig begeleidde 'het slachtoffer' de ontwikkeling van een samenleving waarin veiligheid als hoogste goed wordt ervaren.

In de 21^e eeuw is – met de digitalisering als *driving force* - een nieuwe situatie ontstaan: (ervaren) slachtofferschap werd onderdeel van de dominante identiteitspolitiek. De actuele slachtoffermoraal neemt regelmatig de vorm aan van 'identitaire razernij', met een extreme gevoeligheid voor persoonlijke krenking. De samenleving wordt daarbij op de proef gesteld, want wie is het echte slachtoffer? Het levert een nieuwe impuls op voor rechtsstatelijk denken.

2 Victimalisering van de moraal

Begin jaren negentig verrichtte ik een studie naar 'de morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur'.¹ Deze resulteerde in een eenvoudige stelling: de moraal staat aan het einde van de 20ste eeuw in het teken van slachtofferschap. Dat was duidelijk zichtbaar in het debat over criminaliteit. Deze was sinds 1970 sterk toegenomen, en de reacties daarop waren navenant. In de publieke opinie klonk de roep om hardere straffen naast pleidooien voor preventief beleid. Het slachtoffer van criminaliteit speelde in die discussie een belangrijke rol: het gaf deze een gevoel van urgentie. Binnen

---

¹ Boutellier 1993.

de criminologie bloeide de victimologie, in diverse landen werden verenigingen voor slachtofferhulp opgericht (in Nederland in 1984) en het slachtoffer kreeg een steeds grotere rol in het strafproces (spreekrecht).

Het debat over criminaliteit laveerde tussen het opkomende punitieve sentiment en het postmoderne relativisme waarbinnen morele veroordeling moeilijk te beargumenteren is. Mijn vraag luidde destijds waarom we crimineel gedrag afwijzen in een tijd dat 'anything goes'? De sleutel vond ik in de afwijzing van leed en wreedheid: slachtofferschap. Dat wil niemand zijn, terwijl iedereen zich erin kan verplaatsen als er sprake van is. Vanaf de jaren zeventig was daar ook op andere terreinen meer aandacht voor gekomen. Jolanda Withuis (2002) heeft laten zien hoe het leed van overlevenden van de Tweede Wereldoorlog pas in de jaren zeventig werd gezien en begrepen. Zelf analyseerde ik 'de opkomst' van de aandacht voor het seksueel misbruikte kind.

In deze gevallen is sprake van evident slachtofferschap, maar soms is daar minder duidelijk sprake van, zoals in geval van prostitutie en pornografie. In 2000 werd na jarenlang debat het bordeelverbod afgeschaft; eerder was de pornografie al 'vrijgegeven'. Klaarblijkelijk waren binnen de liberale cultuur van zelfbepaling geen termen aanwezig om prostitutie en pornografie nog af te wijzen (hoewel we liever niet willen dat onze kinderen er hun brood mee verdienen). De sekswerker 'verloor' haar status van slachtoffer, terwijl het seksueel misbruikte kind als zodanig juist werd ontdekt (victimalisering). 'Het slachtoffer' bleek met andere woorden scherprechter te zijn in morele vraagstukken. En daarmee nam de strijd om 'slachtofferschap' een aanvang. Want wie mag zich die status aanmeten?

3 Een slachtoffer-industrie

De prominente rol van het slachtoffer ontstond tegen de achtergrond van de erosie van de levensbeschouwelijke inrichting van de samenleving.² De 'grote verhalen', zoals ze door de postmoderne filosoof Lyotard (1979) werden

---

² Zoals geanalyseerd in *Het seculiere experiment* (Boutellier, 2015).

genoemd, verstomden. Het gold voor de diverse vormen van het christendom, maar ook voor het (klassieke) liberalisme en het socialisme. In Nederland spreken we van ontzuiling. Een sterk geïndividualiseerd mensbeeld ging het denken domineren. De markt ging domineren en morele oordelen werden steeds meer een individuele aangelegenheid. Gemeenschappelijkheid werd niet zozeer gevonden in ideeën over 'het goede leven', of over een ideale samenleving. We zochten vooral consensus in wat we afwijzen: wreedheid, vernedering, slachtofferschap. In de afwijzing van misstanden konden we nog solidair zijn.³

Maar wat als misstand wordt aangemerkt is geen uitgemaakte zaak. Het geeft aanleiding tot culturele schermutselingen en zelfs politieke strijd. Op de (commerciële) televisie wordt graag gebruikt gemaakt van leed (of leedvermaak) en in goede-doelencampagnes worden bij voorkeur 'zielige beelden' ingezet om donaties los te peuteren. En zijn Marokkaanse straatjongens overlastplegers of juist slachtoffer van discriminerende omstandigheden? Juist de ambivalentie rond slachtofferschap maakte zijn grote rol mogelijk. Joel Best (1997) laat dat goed zien in zijn artikel over de 'victim industry'.

Best geeft zeven kenmerken die slachtofferschap tot een economische factor konden maken: we zien slachtofferschap overal; het heeft vaak evidente gevolgen (bijvoorbeeld ptss); er is een veroorzaker (de dader); het wordt niet altijd onderkend; je kunt het leren zien; herstelclaims zijn gerechtvaardigd; we willen het liever vermijden. Deze veelsoortige kenmerken maken de 'victimalisering' tot 'an extremely powerful ideology', waarmee grote (financiële) belangen gemoeid zijn. Het argument het goede te doen door de effecten van het kwade te bestrijden creëerde een (commerciële) wereld van slachtofferexperts. In de gevictimaliseerde moraal ontstond een *businessmodel* rond het slachtoffer.

---

³ Voor de onderbouwing van deze stelling maakte ik gebruik van Richard Rorty (o.a. 1989), destijds dé filosoof van het sociale liberalisme.

Het recht, de medische en therapeutische sector, de media en de wetenschap hebben een imperium weten te vestigen op het leed dat door iedereen kan worden nagevoeld. Er was en is alle reden om deze ontwikkeling kritisch te bevragen. Robert Hughes schreef in 1993 *The Culture of Complaint* en Robert Sykes publiceerde *A nation of Victims* (1992). Ook Jolanda Withuis (2002) spreekt van een klaagcultuur. De meest uitgesproken criticaster van 'het slachtofferisme' in het strafrecht (en ook van mijn boek uit 1993) in Nederland is Heikelen Verrijn Stuart. In 1994 waarschuwde zij voor de onverzadigbaarheid van de wraak van het slachtoffer, en daarmee van de staat, indien die zich door het slachtoffer zou laten leiden. In 2007 haalde ze opnieuw uit en legde een verband met de veiligheidsobsessie en het opkomende populisme.

Ik liet in 1993 een beoordeling van de slachtoffermoraal achterwege. Ik wilde vooral weten hoe het zat, en 'ontdekte' de victimalisering van de moraal. In normatieve zin is de praktijk naar mijn idee ambivalent. Slachtofferschap kan misbruikt worden, maar ook een emanciperende functie hebben - daar waar de onderkenning van het eigen leed het begin is van de strijd om erkenning.⁴ Vijfentwintig jaar later moet ik constateren dat juist dit aspect een sleutelrol vervult in de ontwikkeling van de identiteitspolitiek van de 21^e eeuw. De ideologische 20ste eeuw werd afgelost door een identitaire 21ste eeuw.⁵ Een verontwaardigde afwijzing daarvan⁶ gaat – opnieuw - niet helpen. Hoe kunnen we de 'identitaire strijd' beter begrijpen?

4 Gevoelige identiteiten

De levensbeschouwelijk georganiseerde samenleving werd vanaf 1970 afgelost door een liberale cultuur, waarin opvattingen over het goede leven werden geïndividualiseerd. Zonder een dwingend ideologisch regime kan iedereen zijn eigen voorkeuren hebben voor de gewenste manier van samenleven. Je kunt hooguit hopen dat er anderen zijn die er ook zo over denken. Het is een culturele wending waar veel

---

⁴ Boutellier 1994.

⁵ Boutellier 2021.

⁶ Bijvoorbeeld Engelen 2018.

over is geschreven, in Nederland bijvoorbeeld door James Kennedy (1997) en Bas van Stokkom (1997 en 2001). In de sociologische literatuur werd gesproken over de ontwikkeling van een narcistische cultuur, een reflexieve moderniteit en een tijdperk van authenticiteit.⁷

Het zijn verwijzingen naar een steeds groter bereik van een liberaal wereldbeeld, waarin de individuele identiteit centraal komt te staan. Manuel Castells laat in zijn driedelige meesterwerk *The Information Age* zien hoe de grote rol van 'identiteit' samenhangt met de ontwikkeling van een netwerkmaatschappij. Meer in het bijzonder is er de neiging om deze te vinden in 'primaire' kenmerken, zoals religie, etniciteit en nationaliteit. Bovendien ontstaan er nieuwe collectieve bewegingen, bijvoorbeeld rond het milieu en gender.⁸ 'Our societies are constituted by the interaction between "the net" and "the self", between the network society and the power of identity'.⁹

Castells schreef dit aan het einde van de jaren negentig; internet was nog maar net op gang. De sociale media moesten nog worden uitgevonden – ze hebben de centrale rol van identiteit nog eens extra aangewakkerd. Men organiseert zich bij voorkeur rond wat vaststaat: primaire lichaamskenmerken of heilige overtuigingen. Dan kan het gaan om homo zijn, zwart zijn, Nederlander zijn, klimaatactivist zijn, fysiek beperkt zijn, feminist zijn, moslim zijn en ga zo maar door: groepsidentiteiten. En daarin speelt de gevictimaliseerde moraal een doorslaggevende rol. De wil tot erkenning en het gevoel van vernedering liggen dicht bij elkaar.

5 Strijd om erkenning

Er dienen zich allerlei mogelijke levensstijlen en levenstrajecten aan, waarbij 'het zelf' scenario's kiest, herkiest en een levensstijl ontwikkelt die als authentiek wordt gepresenteerd. Met de sociale media zijn de mogelijkheden daartoe enorm gegroeid. Deze identiteitsvormen sluiten elkaar niet uit; we zijn heel veel tegelijk.¹⁰ Toch is er de onmiskenbare behoefte om coherentie aan te brengen in het eigen

---

⁷ Respectievelijk Lasch 1979, Giddens 1990 en Taylor 1992 en 2007.

⁸ Castells 1997.

⁹ Castells, editie 2004, p. 383.

¹⁰ Sinan Cankaya spreekt zelfs van 'ontelbare identiteiten' (2020).

zelfbeeld.¹¹ Daarom speelt de wijze waarop we worden gezien en aangesproken zo'n belangrijke rol. Een wereld 'zonder waarheid' vraagt om houvast. Juist de keuzemogelijkheden eisen de bepaling van 'wie ik ben' op. Aan identiteit wordt daardoor 'zware' betekenis gehecht. Miskenning daarvan voelt als vernedering en vernedering leidt tot woede.

We zien dus een groeiende strijdvaardigheid rond identiteiten. Identiteit wordt juist niet als keuze ervaren, misschien wel omdat de keuzemogelijkheden zo groot zijn. Cultuur en identiteit zijn inherent relatief, een effect van omstandigheden. Maar zelfs als identiteit slechts 'een constructie' is, dan kan die voor betrokkenen toch onontkoombaar zijn. Veel van de huidige emancipatoire bewegingen draaien bij uitstek om de eigen identiteit die men gerespecteerd wil zien. Precies hier krijgt de slachtoffermoraal nieuwe betekenis. De gekrenkte identiteit vindt legitimatie in de dominantie van het slachtofferdenken. Vanaf de jaren zeventig ontstaan black power, het feminisme, de homobeweging – doorontwikkeld tot een LHBTI+-activisme. Men eist de gelijke behandeling op die volgens de westerse grondrechten gegarandeerd zou zijn.

Slachtoffer zijn van stigmatisering en discriminatie is omgezet in zelfbewustzijn - een emanciperende gebeurtenis. Deze vorm van identiteitspolitiek is een strijd om gelijkheid op basis van verschillen. Kenmerkend voor deze vorm van identiteitspolitiek is dat zij over de traditionele economische tegenstellingen heengaat. Wat ontstond als emancipatoire beweging voor erkenning is de afgelopen jaren echter verbreed tot een cultuurpolitieke strijd waarbij ook extreem rechtse groepen zich terugtrekken op hun identiteit. De claim op slachtofferschap vinden we over het gehele politieke spectrum, maar de inzet kan verschillen.

6 Een politiek van vijandschap

De liberale cultuur van het reflexieve zelf – met het slachtoffer als moreel ijkpunt - heeft zich doorontwikkeld tot een strijd tussen identiteiten. Links verschoof haar inzet van klassenstrijd naar emancipatie van minderheden, terwijl (extreem) rechts de verheerlijking van de markt verving door juichend nationalisme of misschien beter nativisme (de

---

¹¹ Ward, Gale e.a. 2018.

geboortegrond).¹² Hoe desperater de zoektocht naar de eigen identiteit, hoe meer het conflict met de ander nodig is om haar te bepalen. We kenden dit mechanisme al van moslimfundamentalisten, maar het bereikt ook de reguliere westerse politiek. 'De vijand is bezig met een comeback', schrijft de rechtsfilosoof Van Klink (2016).

Politiek als strijd tussen vijanden is het fundament van de politieke filosofie van Carl Schmitt, die zich in 1933 aansloot bij de NSDAP. In *Der Begriff des Politischen* (1932) definieert hij politiek als de strijd om het behoud van de eigen identiteit tegenover krachten die deze identiteit bedreigen, desnoods met geweld. Hier past geen keuze voor een gesprek zoals liberalen dat willen voeren. De vijand is 'het vreemde' dat met 'het eigene' onverenigbaar is. Erkenning van de vijand zou de ontkenning van het eigene betekenen. We herkennen deze redenering in de zogenaamde oikofobie waar Roger Scruton (2006) en zijn tovenaarsleerling Thierry Baudet ons in willen doen geloven.

Met deze theorie legitimeerde Carl Schmitt de Jodenvervolgving van het naziregime. Indien het niet mogelijk is om de vijand te controleren, dan is het doden van de vijand uiteindelijk de enige mogelijkheid. Hij herzag zijn boek na de oorlog, maar hield vast aan zijn basisstelling: de politiek is gericht op terugdringing van de vijand op eigen gebied, buiten de grenzen van het eigene. Ik verbind daar de volgende consequentie aan: als de onzekerheid van individuen over de eigen identiteit toeneemt, neemt de kans op ervaren krenking toe – men beschouwt zichzelf als slachtoffer van derden. Met de verbinding tussen (vermeend) slachtofferschap en identiteit ontstaat een giftig mengsel van identiteit, woede én de legitimatie daarvan in de dominante slachtoffermoraal.

Dan ontstaat wat ik zou willen noemen 'identitaire razernij': de woede die voortkomt uit de emotie om niet begrepen, gezien of erkend te worden als diegene die men wil zijn.¹³ De actuele sociologie van het slachtofferschap geeft aanleiding tot deze zware noties over vijandschap. Zij staan vooralsnog ver af van de verhoudingen zoals we die in de meeste westerse landen

---

¹² Zie ook Fukuyama 2018.

¹³ Deze woede kan worden begrepen uit 'de thymos', de psychische kracht die volgens Plato naast de lust en de ratio het eergevoel bepaalt (zie voor een goede inleiding Venmans, 2011, alsmede Fukuyama, 2018).

kennen. Maar ook weer niet zo heel ver! Tegenstellingen nemen in het kader van de identiteitspolitiek onvoorspelbare en potentieel gevaarlijke vormen aan.

Aan de ene kant zien we sinds enige decennia de opkomst van religieus fundamentalisme, met name in de Islamitische wereld. Aan de andere kant is er (deels als reactie daarop) een groeiend rechts nationalisme, vermengd met wit en mannelijk superioriteitsdenken. Daarnaast ontstaat nog een derde variant die wel 'wokisme' wordt genoemd, een activistische vorm van 'sensibiliteit' voor identiteitskenmerken.¹⁴ In verband hiermee wordt gesproken van een 'cancelculture', die erop gericht is onwelgevallige opinies uit het publieke debat te weren.

7 Morele culturen

Het (zelfverklaarde) slachtoffer – van criminelen, van immigranten, van de elite, van mannen, van witten of van het perverse westen, *no matter what* – verliest zich in zijn wraakgevoelens. Het lijkt me niet overdreven om te stellen dat 'het idee vijandschap' – waarin de afstand tussen wij en zij als onoverbrugbaar wordt gezien – meer aanwezig is dan voorheen (in de sociale media, maar ook in de politiek en ook fysiek, bijvoorbeeld in demonstraties van Pegida of bedreigingen van politici). De liberale viering van de pluriformiteit, met het slachtoffer als morele zaakwaarnemer, maakt met enige regelmaat plaats voor verkettering en demonisering van de tegenstander.

Er dreigt zo een venijnige combinatie te ontstaan van fundamentalistische posities, met een afnemende bereidheid om elkaar te (h)erkennen als de 'fellow-sufferers' die mensen, alle mensen, nu eenmaal zijn.¹⁵ Een actueel strijdtoneel draait om termen van *wokeness* (wakker), politieke correctheid en *cancel culture*. De verabsoluteerde identiteit heeft in het publieke domein geleid tot een grote gevoeligheid voor de potentiële krenking daarvan. Campbell en Manning laten in *The Rise of Victimhood Culture* (2018) zien hoe deze aan de Amerikaanse universiteiten vorm krijgt.

Zij maken daartoe een interessant onderscheid tussen drie morele culturen, van respectievelijk eer (honour), waardigheid

---

¹⁴ Zie voor deze term Flasspöhler (2022).

¹⁵ Rorty 1989.

(dignity) en slachtofferschap (victimhood). In een *eercultuur* draait het om reputatie, zelfrespect, mogelijke vernedering en de wil om het zelf uit te vechten. Men zal niet gauw op de knieën gaan (een tatoeage van Peter R. de Vries). Het duel is de kenmerkende conflictvorm die bij een eercultuur past. Wraak is de legitieme reactie op de schending van de eer. Deze morele cultuur was dominant tot in de negentiende eeuw, en komt bij sommige (minderheids)groepen nog voor (denk aan eer-gerelateerd geweld van moslims).

In het Westen werd volgens Campbell en Manning de *waardigheidscultuur* dominant. Deze gaat uit van de inherente kwaliteit van elk individu en veronderstelt een zekere zelfredzaamheid en veerkracht. Echte conflicten worden via de *rule of law* (de rechtsstaat) geweldloos opgelost. Men is terughoudend in de onderlinge verhoudingen en bereid tot het sluiten van compromissen. Het mag duidelijk zijn dat deze cultuur van redelijkheid en fatsoen, zo die al ooit echt bestaan heeft, onder druk staat. Dit heeft van alles te maken met internet en meer in het bijzonder de sociale media en het dominante neoliberale marktdenken. Dergelijke analyses zijn aan de auteurs echter niet besteed, zij concentreren zich op *ins and outs* van de slachtoffercultuur.

8 Extreme gevoeligheid

Deze *slachtoffercultuur* combineert elementen van beide morele culturen. Men is extreem gevoelig voor vernedering en krenking, maar doet een beroep op derden (met name autoriteiten) om zijn gelijk te halen. Er worden institutionele oplossingen geëist. De individuele status wordt niet ontleend aan stoerheid, karakter of veerkracht, maar aan slachtofferschap en ervaren leed. In zo een cultuur heerst een competitie tussen slachtoffers, waarbij (veronderstelde) daders niet kunnen deugen. De auteurs wijzen erop hoe instituties in een '*purity spiral*' kunnen komen van diversiteit, inclusie, leed, veilige ruimtes en waarschuwingen voorafgaand aan mogelijke gevoeligheden (*trigger warnings*).

Er heeft zich een heel nieuwe taal ontwikkeld (een *language of harm*) met begrippen als *microaggression*, *safe spaces*, *trigger warnings*, *micro insult*, *micro invalidation*, *mansplaining*, *whitesplaining*, *straightsplaining*, *slutshaming*, *fatshaming*, *body shaming*, *heteronormativity*, *misgendering*, *cis-sexism*, *transphobia*, *toxic masculinity*, *cultural appropriation*. Ook bestaande zware woorden worden gebruikt, zoals structureel

geweld en traumatische ervaringen. Het zal duidelijk zijn dat de auteurs het met lede ogen aanzien. Vertwijfeld vragen zij zich af: ‘what on earth is going on?’

Zij geven talloze voorbeelden van aanklachten tegen en van ontslag van docenten die (veelal per ongeluk) de verkeerde woorden gebruikten of toon aansloegen. Voor ‘de daders’ is de microagressie vaak nauwelijks herkenbaar, waardoor men zich moeilijk kan verdedigen. Het woord van de gekrenkte ander definieert het probleem, hetgeen tot onrechtvaardige situaties kan leiden en averechtse effecten. Nadrukkelijk wijzen ze op de wijze waarop Trump zich kon afzetten tegen deze slachtoffercultuur - overigens zonder daar *dignity* tegenover te plaatsen – en haar liet samen vallen met de agenda van de democraten.

De weerzin van Campbell en Manning tegen het wokisme staat niet op zichzelf. In Frankrijk schreef Pascal Bruckner in *Schuldig over de hele lijn* over ‘hoe de witte man de ideale zondebok werd’; in Duitsland baarde filosoof-publicist Svenja Flaspölder opzien met haar boek *Sensibel* (2021) Zij plaatst de steeds grotere gevoeligheid in de lijn van de beschavingstheorie van Elias. In het Nederlands taalgebied zijn er recente publicaties als *Wie wat Woke; Zwijg! Waarom woke niet deugt; Policor in de polder: Hoe politieke correctheid Nederland dom maakt* en *Wokabulary*.¹⁶

Voor de goede orde: het is slechts een selectie van kakelverse boeken, waarvan de productie sneller gaat dan de mogelijkheid om ze te lezen. Er wordt klaarblijkelijk een gevoelige snaar geraakt. Mij lijkt een zekere nuchterheid op zijn plaats, in die zin dat we deze identitaire strijd moeten begrijpen tegen de achtergrond van de identiteitscrisis waar het Westen in verkeert. Niet alleen geopolitiek maar ook politiek-moreel lijkt het Westen, onder druk van de internationalisering van zijn bevolking, op zoek te zijn naar zijn positie. En dat kan schuren.

Na het triomfantisme van de jaren negentig (‘het einde van de geschiedenis’) is er een groeiend schuldbesef over het gewelddadige koloniale verleden. Bovendien verkeert de liberale democratische rechtsstaat in een ‘performance

---

¹⁶ Respectievelijk Weyns 2021, Boonefaes 2021, Valkenberg 2021, Van den Berg 2022.

crisis'.¹⁷ Veel inwoners hebben niet het idee dat deze voor hen altijd even goed uitpakt. In zo een context ontstaat een strijd over de vraag waar het Westen voor staat, een strijd om de sociale verbeelding van het Westen. Een context waarin bij gebrek aan grote verhalen en idealen een slachtoffercultuur kon gaan domineren, waarin de persoonlijke krenking het ultieme criterium werd voor rechtvaardigheid.

9 Slachtofferschap en de rechtstaat

Volgens Campbell en Manning ontstaat de slachtoffercultuur bij relatieve, maar imperfecte gelijkheid. De belofte is er, maar die wordt niet altijd en overal ingelost. Zij wijzen bovendien op een 'geatomiseerde gemeenschap', waarbij een beroep gedaan wordt op autoriteiten, die zich maar al te gevoelig tonen voor het morele appel dat 'het slachtoffer' doet. Er is volgens de auteurs een gevaar van erosie van de waardigheidscultuur, wanneer deze wordt overgenomen door competitie tussen slachtoffers, hun waarheidsclaims, veronderstelde privileges en institutionele onderdrukking.

De vrijheid van meningsuiting staat onder druk, waarbij de slachtoffercultuur in de buurt komt van de eercultuur waarin deze vrijheid gevaarlijk is. De auteurs pleiten voor versterking van de waardigheidscultuur, maar verwachten dat op korte termijn de slachtoffercultuur nog wel even zal domineren. 'The conditions in which victimhood culture flourishes – atomization, diversity, ethnic and gender equality, strong and stable authority and access to modern communication technology – seem to be spreading, so we suspect that in the near term victimhood culture is here to stay' (p. 263).

Het boek van Campbell en Manning is deel van de tegenbeweging die ontstaat in een doorgeslagen slachtoffercultuur. Een belangrijk signaal, dat desalniettemin al gauw gebruikt wordt door de politieke bewegingen die überhaupt niets moeten hebben van de rechten van minderheden. Hier speelt een constante die de opkomst van het slachtoffer in sociale verbeelding altijd heeft vergezeld: de ontkenning dat daadwerkelijk sprake is van leed, vernedering of slachtofferschap.

Identiteitspolitiek, slachtoffermoraal en eergevoel vormen een gevaarlijke mix die kan leiden tot vijandschap: tegen Europa, tegen de elite, tegen migranten, tegen witten. Tegen alles wat

---

¹⁷ Mounk 2018.

succesvol is en beschaafd. Tegen de redelijkheid. Voor mijn eigen belang - eigen emotie eerst. Slachtoffermoraal en identiteitspolitiek zijn in die zin twee zijden van dezelfde medaille. Het heeft geleid tot ingewikkelde kluwen van emancipatiebewegingen, eigen-volk-eerst-denken en regelrechte vijandschap. Het is de democratische rechtsstaat die een halt toe moet roepen aan de identitaire razernij.

10 Inclusieve en exclusieve identiteitspolitiek

Een kleine recapitulatie: in het huidige seculiere tijdperk staat de moraal meer en meer in het teken van het slachtoffer. Deze morele wending nam een aanvang in de jaren zeventig en ging gepaard met een steeds grotere drang tot erkenning van de eigen identiteit tot de huidige hypergevoeligheid aan toe. Slachtofferschap kan functioneren als een potentieel emancipatoir moment in de strijd om erkenning. Neem seksueel misbruik in de katholieke kerk, het verzet tegen zwarte piet en de #metoo-beweging. Onrecht, discriminatie en uitsluiting leveren momenten op van krenking van (collectieve) identiteiten die een motief kunnen vormen in emancipatiestrijd. De slachtofferstatus functioneert dan als een moment in een proces van politieke strijd om erkenning en gelijkheid.

Lastiger wordt het wanneer 'iedere willekeurige zielenpiet' (dixit Verrijn Stuart) genoegdoening eist, of wanneer de status van slachtoffer wordt gebruikt voor politieke actie die anderen juist uitsluit. Dat is het geval in de beweging tegen moslims of tegen migranten in het algemeen ('minder, minder, minder'). De rechts-identitaire beweging is niet gericht op de eigen insluiting, maar op uitsluiting en onderdrukking van anderen. Het argument dat men slachtoffer is van een aanval op de eigen cultuur verdraagt zich slecht met het gelijkheidsprincipe. De *rule of law* is hier wel degelijk relevant.

Ik zou in dit verband een onderscheid willen maken tussen 'inclusieve' en 'exclusieve' identiteitspolitiek. In geval van inclusieve identiteitspolitiek wil men gelijke rechten als ieder ander in de samenleving: tegen racisme en tegen discriminatie op basis van welk kenmerk dan ook. Dat is een eis overeenkomstig het eerste artikel van de Grondwet. Bij exclusieve (of beter excluderende) identiteitspolitiek wil men juist geen gelijkheid. Zij is gericht op uitsluiting, bijvoorbeeld van moslims of migranten in het algemeen. Daar neemt 'de

slachtoffermoraal' een bedenkelijke wending, die zich keert tegen de rechtsstatelijke ordening.

Maar ook inclusieve identiteitspolitiek kan geperverteerd raken wanneer het eigen gelijk leidt tot uitsluitende mechanismen. Het wokisme lijkt zonder meer te lijden aan dergelijke excluderende trekken – zeker in de Verenigde Staten. Om die reden heb ik bedenkingen bij het bijvoeglijk naamwoord 'institutioneel' als het gaat om discriminatie, racisme of uitsluiting. Wanneer we de democratische rechtsstaat serieus nemen, dan is deze juist gericht op de realisatie van gelijkwaardigheid. Dat die in de praktijk niet altijd zo uitpakt, is meer een cultureel dan een institutioneel verschijnsel. Als zodanig kan het ook worden bestreden, juist gebruik makend van de instituties van de democratische rechtsstaat.

De claim op slachtofferschap is politiek en dient ook als zodanig te worden beoordeeld. De rechtvaardigheid wordt dan ook bij voorkeur politiek uitgevochten. Wanneer die claim de vorm aanneemt van regelrechte vijandschap, dan bepaalt de rechter of de wettelijke grenzen worden gerespecteerd. Hier is de democratische rechtsstaat in het geding, bijvoorbeeld in de afweging tussen vrijheid van meningsuiting en haatzaaien. De rechtsstaat staat voor de scheiding van machten, inclusief die van de wetenschap en de media, en is verankerd in het liberale uitgangspunt dat ieder mens een doel is in zichzelf en recht heeft op een waardige levensloop.

11 Tot besluit

Identiteitspolitiek, slachtoffermoraal en eergevoel vormen een gevaarlijke mix die in debat dient te worden gekanaliseerd. Als het erop aankomt beslist de rechter. Ik denk dat we ons moeten realiseren dat dit een van de aspecten is van het onderhoud dat de democratische rechtsstaat behoeft: zij toetst de rechtmatigheid van de slachtofferclaim. Dit leidt naar mijn mening niet tot een verschraving van het morele debat, maar tot een verheving ervan. We leven niet in een amorele tijd, zoals conservatieve politici ons willen doen geloven, maar in een hypermorele tijd.¹⁸ Vooral de sociale media staan bol van de morele verontwaardiging en zelfverheerlijking (die met

---

¹⁸ Boutellier 2015.

elkaar samenhangen). Dat is de vorm die de geïndividualiseerde slachtoffermoraal heeft aangenomen.

Voor onze standpunten gaan we nog maar weinig te rade bij de grote levensbeschouwelijke verhalen. We ontlenen ze eerst en vooral aan wie we zelf zijn. Naarmate we ons meer opsluiten in eendimensionale identiteiten, neemt de kans op kwetsuren toe. We voelen ons al gauw aangetast in het eergevoel dat samenhangt met onze 'primaire identiteitsvormen'. Slachtoffer zijn we potentieel allemaal, maar wie heeft echt recht van spreken? Tegenover de grootste schreeuwer staat uiteindelijk de democratische rechtsstaat, die kan bepalen of we naar haar of hem moeten luisteren. Die beslist over 'gerechtvaardigd' slachtofferschap.

Literatuur

Best, J. (1997). Victimization and the Victim Industry. *Society*, 34 (4) 9-17.

Boutellier, H. (1994). Het geëmancipeerde slachtoffer. Een nadere beschouwing over solidariteit en slachtofferschap. In Moerings, M. *Hoe punitief is Nederland?* Arnhem: Gouda Quint.

Boutellier, H. (2015, uitgebreide versie 2019). *Het seculiere experiment. Over westerse waarden in radicale tijden*. Den Haag: Boom bestuurskunde.

Boutellier, H. (2019). *A Criminology of Moral Order*. Bristol: Bristol University Press.

Boutellier, H. (2021). *Het nieuwe Westen. De identitaire strijd om de sociale verbeelding*. Amsterdam: Van Genneep.

Campbell, B. & J. Manning (2018). *The Rise of Victimhood Culture. Microaggressions, Safe Spaces and the New Culture Wars*. Palgrave Macmillan

Castells, M. (1997). *The Information Age: Economy, Society, and Culture: The Power of Identity*. New edition (2004) Oxford: Blackwell.

- Engelen, E. (2018). *Het is klasse, suffie, niet identiteit!* Z.pl.: Leesmagazijn.
- Flasspölder, Sv. (2021) *Sensibel. Über modern Empfindlichkeit und die Grenzen des Zumutbaren*. Klett Cotta
- Fukuyama, F. (2018). *Identity: The demand for dignity and the politics of resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Hoboken (NJ): Wiley.
- Hughes, R. (1993). *Culture of Complaint: The Fraying of America*. Oxford: Oxford University Press.
- Kennedy, J. C. (1997). *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland in de jaren zestig*. Amsterdam: Boom.
- Klink, B. van (2016), Over de terugkeer van de vijand in de hedendaagse politiek. In: *De Groene Amsterdammer*, 6 april 2016.
- Lasch, C. (1979). *The culture of narcissism: American life in an age of diminishing expectations*. New York: Norton.
- Lyotard, J-F. (1979). *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*. Ned. Vert. (1987) *Het postmoderne weten*. Kampen: Kok Agora
- Mouk, Y. (2018). *The People vs. Democracy. Why our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rorty, R. (1989). *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitt, C. (1932). *Der Begriff des Politischen*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Scruton, R. (2006). *England and the Need for Nations*. London: Institute for the Study of Civil Society.
- Stokkom, B. van (1997). *Emotionele democratie. Over morele vooruitgang*. Amsterdam: Van Genneep.

Stokkom, B. van. (2001). Zelfontplooiing en zelfbeschikking. Het omstrede erfgoed van de jaren zestig. *Krisis* 2(1), 95-106.

Sykes, C. J. (1992). *A nation of victims: The decay of the American character*. New York: St. Martin's.

Taylor, Ch. (1992). *The Ethics of Authenticity*. Cambridge (MA): Harvard University Press.

Taylor, Ch. (2007). *A Secular Age*. Cambridge (MA): Harvard University Press.

Venmans, P. (2011). *Het derde deel van de ziel. Over thymos*. Amsterdam: Atlas.

Verrijn Stuart, H. M. (1994). Via onschuld naar macht. Slachtoffers in het strafproces. *Justitiële verkenningen*, 2, 94-115.

Verrijn Stuart, H. (2007). Van slachtofferisme naar veiligheidspopulisme. *Justitiële Verkenningen* 5(3), 6-15.

Ward, C.J., J. Gale e.a. (2018). Immigration and multiculturalism in context. A framework for psychological research. *Journal of Social Issues*, 74(4), 833-855.

Withuis, J. (2002). *Erkenning: Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*. Amsterdam: De Bezige Bij.
